

УДК 655.15

А.А. Бойко**ДО ІСТОРІЇ ЛАВРСЬКИХ ДРУКАРЕНЬ**

Ще у середньовіччі виникла традиція, згідно з якою життя в європейських містах і селах оберталось навколо храму, тобто релігійної установи, що відігравала домінуючу роль в існуванні соціуму. У православній церкві найсвятішими місцями вважались монастирі, які називалися лаврами. В Україні такими були Києво-Печерська та Почаївська лаври. Вони були не лише релігійними святинями, а й центрами розвитку культури та науки. Саме при православних лаврах закладено основи розвитку видавничої справи: тут організовувались перші в Україні друкарні, де побачили світ книги, цінні як історично, так і естетично.

Дослідник доби українського бароко А. Макаров писав: “Чи існували десь у тогочасній Європі друкарні, які б так рясно прикрашали сторінки своїх видань, як це робилося в Київській та Почаївській лаврах... Декоративна пишність української книжки XVII–XVIII ст. не має аналогів ані в Росії, ані на Заході. Кожною сторінкою лаврського стародруку можна милуватися як справжнім художнім твором. Кожна нагадує вишукане мереживо, сплетене з друкарського шрифту, орнаменту і гравірованих зображень. Під руками монастирських майстрів друкарський набір набував подвійного значення: з одного боку, це був літературний текст, а з другого – орнамент” [7, с. 211–212].

Вивчення діяльності лаврських друкарень почалося ще в XIX ст. представниками православного духовництва. Першою спробою дослідити плідну пращу друкарні Києво-Печерської лаври можна вважати статтю професора Київської духовної академії С. Голубева “О начале книгопечатания в Киеве”, що була опублікована в “Киевской Старине” 1882 р. Автор назвав дату заснування друкарні при Києво-Печерській лаврі – 1617 р., час, коли

вийшла у світ перша друкована книга “Часослов”, а також довів, що одним з ініціаторів створення друкарні був Петро Могила, а фундатором став митрополит Єлисей Плетенецький, на честь якого в 1618 р. у друкарні було видано панегірик “Візерунок цнот” [4].

Значним доробком у справі дослідження діяльності лаврської друкарні став “Каталог книгам, священным изображениям и видам типографии Киево-Печерской Лавры” [5], в якому були описані перші книги російською та слов’янською мовами, зазначені різноманітні видання – Євангеліє, акафісти, молитвослови, букварі, книжки для народної аудиторії тощо. Укладачі каталога відзначають, що при друкарні було налагоджено випуск хромолітографованих ікон і листівок із зображенням лаврських церков.

До трьохсотріччя існування друкарні при Києво-Печерській лаврі (у 1917 р.) було вирішено написати історію видавничої справи в Україні. Це мусив зробити професор Київської духовної академії Федір Іванович Тітов. У задум Ф. Тітова входило здійснення ґрунтовного дослідження, яке мало містити у двох томах всебічний опис діяльності лаврської друкарні за триста років. Передбачалося, що книги будуть ілюстровані зразками заголовних аркушів, шрифтів, гравюр, а також прикрашені знімками рідкісних видань XVIII–XIX ст. (книги “Камень Вери” (1730 р.), “Напрестольного Евангелия” (1733 р.), “Псалтиря” (1742 р.), “Библии” (1756 р.).

Над цим дослідженням професор Тітов працював більше двадцяти років. У 1916 р. почали друкувати цю монографію, проте історичні події перешкодили вчасному виходу праці у світ. Таким чином, перший том (обсягом 506 стор. з додатками та ілюстраціями), який охоплював період 1616–1721 рр., був виданий лише у грудні 1918 р. Другий том, присвячений історії лаврської друкарні (1721–1916 рр.), планували випустити у 1919 р. Однак під час громадянської війни друкарня при Києво-Печерській лаврі була майже повністю зруйнована. Ґрунтовна праця Ф. Тітова перетворилася, за свідченнями очевидців, “у величезний макулатурний хаос” [2]. Сам Тітов у той час перебував в еміграції у Белграді, а дослідницькі матеріали, копії, чернетки був змушений залишити у Києві. За свідченням дослідника К. Крайнього, протоієрей Стефан Дмитрієвич зміг привести до Югославії дві книги з історії Києво-Печерської друкарні та 27 незброшурованих

друкованих аркушів (432 стор.) історії Київської духовної академії” [6], але на той час не знайшлося видавця, який взявся би надрукувати цю монографію.

У 20-х рр. ХХ ст. членам Української академії наук вдалося зібрати частину першого тому дослідження і випустити у світ під назвою “Проф. Хф. Тітов. Матеріали для історії книжкової справи на Україні XVI–XVIII вв. Збірка передмов до українських стародруків у Києві” [10] (наклад 150 примірників). В. Барвинок дає вихід цієї праці у світ 1934 р., а в каталогах ЦНБ ім. В.Вернадського зафіксовано 1924 р. Книга одразу ж стала раритетом, а це було, наскільки нам відомо, найгрунтовніше дослідження історії друкарні Києво-Печерської лаври. Проте в ньому не вказано, що при лаврській друкарні, крім священних книг, ікон, календарів, книжок з релігійної тематики для масової аудиторії, виходили щотижневик “Воскресное Чтение” (1837–1917 рр.), щомісячник “Труды Киевской Духовной Академии” (1860–1917 рр.), часописи “Киевские Епархиальные Ведомости” (1861–1917 рр.), “Руководство для сельских пастырей” (1868–1916 рр.), “Свет печерский” (1913–1916 рр.), “Церковно-общественная мысль” (1917–1918 рр.), “Віра та Держава” (1918 р.). Ці періодичні видання прищеплювали читачам догматику православ’я, сприяли вихованню морально-етичних норм, поширювали освіту, культуру, наукові знання тощо. Часописи “Церковно-общественная мысль” і “Віра та Держава” були суспільно-політичними газетами, в яких не тільки описувалися драматичні події періоду революції та становлення Української держави, але й аналізувалися різні соціальні процеси та рухи 1917–1918 рр. Періодичні видання друкарні Києво-Печерської лаври за формою і змістом відповідали смакам та уподобанням читацької аудиторії.

Художнє оформлення цих часописів відповідало читацькому призначенню. Так, томи богословсько-філософських “Трудов Киевской Духовной Академии” друкували на високоякісному папері у підкреслено академічному стилі збірників наукових статей і монографій, використовуючи для ілюстрування лише портрети видатних духовних осіб, зображення рукописів, старовинних документів тощо.

“Киевские Епархиальные Ведомости” склалися з двох відділів – офіційного й неофіційного, які відрізнялися поліграфічним оформленням. Перший відділ був розрахований на духовництво, другий – на широкі читацькі маси. Офіційна інформація

помішалася без ілюстративного матеріалу, інша, що містилася в другому відділі, супроводжувалася малюнками і фотографіями.

Часопис “Руководство для сельских пастырей”, публікації якого мали служити матеріалом для проповідей і бесід із паствою, друкувався без ілюстрацій, бо вважався методичним посібником для священослужителів. Шрифти у виданні використовувались чіткі та досить великі за розміром (вони були необхідними при читанні вголос).

Для широкої аудиторії було створено часопис “Свет пещерский”. Щоб привабити читачів, його прикрашали віньєтками, заставками, зображеннями святих, фотографіями ікон, православних храмів, скитів, святих місць.

Мінімізація зображальних засобів характерна для часописів “Церковно-общественная мысль” і “Віра та Держава”, що виходили у 1917–1918 рр. Це пояснюється передусім нестачею матеріалів, необхідних для ілюстрацій. Через нестачу коштів використовували папір низької якості. Отож, навіть дивлячись на оформлення періодичних видань, можна простежити історію розвитку та занепаду друкарні Києво-Печерської лаври.

Визначне місце в культурі українського народу займала Почаївська лавра. За словами закордонного українознавця С. Антоновича, у Почаєві протягом віків формувалася національна свідомість за ознаками релігійної і мовної спільноти, а діяльність монастирів мала не тільки релігійне, але й культурно-національне значення [1].

При Почаївській лаврі також функціонувала друкарня, історія існування якої заслуговує на увагу науковців. Перші відомості у пресі про діяльність Почаївської друкарні, як називали її у ХХ ст., трапляються у “Волынских Губернских Ведомостях” [8] та у “Волынских епархиальных ведомостях” [3, с.9]. Автори публікацій мали спільну думку про час заснування друкарні. Це був 1618 р., коли побачила світ перша книжка, видана в Почаєві, – “Зерцало Богословия”.

Проте 1895 р. у журналі “Киевская Старина” була опублікована стаття історика церкви Ю. Тиховського, який спростував думки тих, хто вважав часом заснування лаврської друкарні 1618 р. Аргументуючи свої твердження, він писав, що “Зерцало Богословия” видано в Почаєві у 1618 р. не у монастирській друкарні, а в кочовій приватної особи – Кирила Транквіліона [11]. Свої думки Тиховський підкріплює бібліографією книжок, що вважа-

лися надрукованими у Почаївській лаврі, і доводить, що вони побачили світ у Києві.

Історик Тиховський не вказує точну дату виникнення друкарні, але зазначає, що в 1720 р. за наказом архієпископа Амвросія з Троїцької церкви Почаївської лаври “був знятий дах, із свинця вилиті для друкарні букви”, що “в 1742 р. декретом папської нунціарії заборонено Почаївському монастирю мати друкарню і публікувати книги російською мовою” [11, с. 21]. Він підводить читачів до висновку, що термін заснування лаврської друкарні може бути віднесений до першої половини XVIII ст., приблизно між 1720–1730 рр.

Праця Ю. Тиховського насичена цікавими розвідками щодо особливостей функціонування друкарні при Почаївській лаврі. Дослідник характеризує видавничу продукцію, підкреслюючи, що тут друкувалися не тільки священні книги, календарі, ікони православного змісту, але й світські видання. Варто відзначити, що в друкарні Почаївської лаври були виконані “Служебник” (1735, 1744 рр.) і “Богогласник” (1825 р.), які вважаються друкарськими і мистецькими шедеврами, широко відомі в Україні “Учительські Євангелія”, твори письменників-полемістів, як, наприклад, видатна пам’ятка доби українського бароко “Слово про латинів” і ряд інших.

Новим етапом у функціонуванні друкарні можна вважати кінець XIX ст., коли Почаївську лавру було перетворено в цитадель російського православ’я. Тут почали друкувати “Волынские Епархиальные Ведомости” з додатком “Почаевский Листок”, а на початку XX ст. випускати релігійно-політичні щоденні газети “Вольнская Земля” і “Почаевские Известия”. Ці часописи були розраховані на широку читачську аудиторію, тому й мали всі ознаки масових газет. Так, назви газет були прикрашені віньетками, поширені заголовки мали відображати концепцію статей, застосовувалися крупний шрифт, а для ілюстрування – фотографії, малюнки та зображення ікон і святих місць тощо. Авторами часописів були ченці та священники. На шпальтах цих видань часто публікували виступи та промови представників російського православ’я.

У 1906–1914 рр. друкарня Почаївської лаври випускала різноманітну продукцію, споживачами якої мали бути широкі верстви населення. Це були лубочні книжки релігійного змісту,

календарі, чорно-білі листівки із зображеннями святих, що проводжувалися невеликими за обсягом текстами, тощо.

Українознавець С. Антонович вважає, що друкарня при Почаївській лаврі була ліквідована в 1914 р., одразу на початку Першої світової війни [1], але ми маємо відомості, що на початку 1915 р. тут видавалася газета “Волынская Земля”.

Друкарні при Києво-Печерській та Почаївській лаврах тривалий час були центрами розвитку культури і науки, завдяки їм поширювалась освіта серед народу. Занепад лаврських друкарень, який стався внаслідок революційних подій, а відтак тотальної відмови від участі церкви в суспільному житті народу і забороны релігії взагалі, став одним із численних прикладів руйнації української культури.

1. Антонович С. Короткий історичний нарис Почаївської Успінської Лаври. Сан Андреас (Аргентина). 1961. 2. Барвінок В. До історії друкарні Києво-Печерської Лаври (Бібліографічні замітки). ЦНБ ім. Вернадського. Інститут рукописів. Ф 160. №1459. 3. Барановский С. Краткие сведения о бывших на Волыни православных типографиях // Волынские Епархиальные Ведомости. 1877. №18. 4. Голубев С. О начале книгопечатания в Киеве // Киевская Старина. 1882. №4/6. С.381–400. 5. Каталог книгам, священным изображениям и видам типографии Киево-Печерской Лавры. К., 1892. 6. Крайній К. Історики Києво-Печерської Лаври. К., 2000. 7. Макаров А. Світло українського бароко. К., 1994. 8. Перлштейн А. Очерки истории типографии на Волыни // Волынские Губернские Ведомости. 1855. №4–5. 9. Петрушевич А. Исторические сведения о древней Почаевской обители св.Василия Великого и типография ея, с росписью в той печатным книгам // Галичанин. 1863. Кн.1. Вип.3–4. 10. Проф. Хв.Тігов. Матеріали для історії книжкової справи на Україні XVI–XVIII ст. Збірка передмов до українських стародруків у Києві. К., 1924. 11. Тиховский Ю. Мнимая типография Почаевского монастыря. К., 1995.